

Metaforă – raționalitate – știință (Metaphor – sense – science)

GHEORGHE BOLDUR-LĂȚESCU

Academia de Studii Economice Bucuresti, Piața Romană nr. 6, sector 1

A metaphor is usually considered as a figure of speech frequently used in literature, but it is actually an intellectual process with a cognitive, didactical and aesthetical purpose used to communicate in any human rational activities, including science.

The aim of this article is to analyze the logical structure of metaphors as well as emotional meanings.

Keywords: Metaphor, Analogy, Sense, Science

A. Metafora

Metafora este concepută, de regulă, ca o figură de stil, constând dintr-o analogie subînțeleasă dintre un concept-obiect și un concept-imagie, permițând substituția primului cu cel de-al doilea.

În realitate, metafora este mult mai mult decât ne-o arată definiția de mai sus, având, de fapt, un remarcabil rol de comunicare a ideilor și înțelegere a sensului acestora, inclusiv în știință.

Metafora se elaborează în integralitatea universului rațional al comunicării, în demersul literar-artistic, în cel religios, cel științific și, în ultimă instanță, în folosirea obișnuită a limbajului.

Metafora este, după Paul Ricoeur [1], o „deplasare și extensie a sensului cuvintelor”. „ Când metafora este plasată în cadrul frazei, ea nu mai este o denumire deviantă, ci un enunț substanțial”. Ea depășește sensul semiotic, dobândindu-l pe cel semantic.

Trecerea de la frază la discursul propriu-zis (literar, științific, filosofic etc.), se face de la nivelul semantic la cel hermeneutic, în ultimă instanță, la posibilitatea de a descrie realitatea din afara limbajului.

În acest sens, suntem îndreptățiți să vorbim despre „ adevărul metaforic” [1].

Înainte de a schița o analiză logică a operațiilor metaforice, să prezentăm câteva exemple ilustrative.

B. Exemple

Exemplul 1: „Fu prăpastie? genune? fu noian întins de apă?” (Eminescu, Scrisoarea I). Eminescu elaborează o admirabilă metaforă, substituind con-

ceptului misterios de „ univers în faza inițială a genezei”, un grup de cuvinte sugestive ușor de înțeles: „prăpastie”, „genune”, „noian întins de apă”. În afara efectului estetic extraordinar, metafora eminesciană are un important rol cognitiv, sugerând cititorului elementele care ar fi putut fi prezente în procesul incipient al genezei.

(„La început pe când ființa nu era, nici neființă, pe când totul era lipsă de viață și voință”).

Exemplul 2: „Big bang” (Hawkins și alți fizicieni) – două cuvinte care ar trebui să reprezinte momentul zero al genezei. În fond, e tot o metaforă care se dorește a reprezenta, extrem de condensat, fenomenul genezei.

Exemplul 3: „Celui care are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel ce nu are se va lua” (Pildele lui Iisus, Matei 13,12). Sensul metaforei pe care o reprezintă această pildă este următorul: celor credincioși li se va adăuga har de la Dumnezeu, iar celor ce se îndoiesc vor fi lipsiți de darul credinței.

Exemplul 4: „Continentul adormit” (geografia anilor '20-'30). Această metaforă propunea, pentru înțelegerea stării de înapoiere a continentului african, în prima jumătate a secolului al XX-lea, conceptul de adormire. Evident, Africa de azi nu mai e chiar atât de „adormită”.

C. Structura logică a metaforei [2;3]

După cum am arătat, mecanismul metaforei are la bază relația de analogie.

Deci luăm în considerare mulțimea tuturor obiectelor (O) în care se pot defini trei submulțimi: N = submulțimea obiectelor materiale sau sociale (de

exemplu, electronii, asociații științifice); A = submulțimea obiectelor fizice construite de oameni (de exemplu, mașini diverse, grafice din domeniul economic); C = submulțimea obiectelor conceptuale (concepte, teorii științifice), se va considera că orice element $x \in O$ este analog cu un alt element $y \in O$ dacă:

- a) x și y au unele proprietăți comune;
- b) există o corespondență între părți ale lui x și ale lui y sau între proprietăți ale acestor părți.

Când sunt îndeplinite atât condițiile a), cât și b) analogia se numește homologie.

Pentru relația de analogie între două obiecte x și y , M. Bunge [2] propune simbolul $x \cong y$. Această relație are următoarele proprietăți :

- este simetrică ($x \cong y \Rightarrow y \cong x$);
- este reflexivă : $x \cong x$.

În ceea ce privește proprietatea de tranzitivitate, ea nu este, în general, valabilă: ($x \cong y$) $\cdot$ ($y \cong z$) nu implică $x \cong z$, dar există cazuri când analogia este tranzitivă ($x \cong y$) $\cdot$ ($y \cong z$) $\Rightarrow x \cong z$.

În caz că este tranzitivă, analogia se numește contagioasă.

În perspectiva definițiilor și proprietăților notate mai sus, se pot distinge următoarele tipuri de analogii între două elemente $x, y \in O$:

- analogia simplă (similitudine) : $x \cong y$, de exemplu, asemănarea între doi indivizi;
- echivalența, când intervine în mod obligatoriu tranzitivitatea, de exemplu, simultaneitatea (în timp a două fenomene) fenomenelor;
- egalitatea de tip aritmetic, în care este valabilă operația de însumare : $x + y = z$;
- identitatea : $x \cong y$.

Un caz aparte îl constituie situația în care elementele x și y sunt mulțimi : $x, y \subset O$. În acest caz, se definesc următoarele tipuri de analogie:

- corespondență de la obiect la obiect, în care apar și unele relații între elemente ale lui x și elemente ale lui y ;
- corespondență structurală de la obiect la obiect, în care apar și unele relații între structura elementelor lui x și cea a lui y ;
- analogie injectivă, când fiecare element al lui x are un partener în y ;
- analogie bijectivă, când analogia este injectivă în ambele sensuri;
- analogie homomorfă, când avem o analogie între x și y , astfel că în y să se regăsească și structura lui x ;
- analogie izomorfă, analogie homomorfă în ambele sensuri.

În procesul comunicării raționale a ideilor fie ele literare, artistice, religioase, filosofice sau chiar științifice, metafora își găsește locul într-un elaborat mai amplu pe care, în cele din urmă, îl vom numi operă. Autorul sau autorii unei opere sunt preocupați ca ideile lor să fie cât mai bine înțelese de cei care o cercetează (operă scrisă, vorbită, artistică, științifică, autovizuală etc.). Utilizarea unor metafore tocmai asta urmărește, iar elaborarea lor se poate face spontan sau după o reflecție premergătoare. Metafora reprezintă un mijloc străvechi de a obține o bună înțelegere a operei în întregime sau a unei părți a ei. După cum am arătat la începutul acestei lucrări, mecanismul utilizat constă în substituirea ideii pe care autorul dorește să o transmită și pe care o vom nota cu I_1 cu o altă idee I_2 , neapărat analogă cu I_2 . Versul lui Eminescu, pe care l-am citat mai sus ca o admirabilă metaforă, urmărește înțelegerea mai sugestivă, cu mare efect emoțional a ideii I_1 (care este descrierea momentului genezei) cu ideea I_2 : „fu prăpastie, genune, fu noian întins de apă“.

În general, dacă scopul urmărit este realizat, metafora este reușită, iar dacă nu, metafora este inutilă sau chiar nefericită.

Structura logică a metaforei cuprinde deci două reguli:

- a) I_1 este analog cu I_2 ($I_1 \cong I_2$);
- b) I_1 este înlocuit cu I_2 (I_2/I_1).

Mecanismul substituției are, deci, structura unei implicații: ($I_1 \cong I_2$) $\Rightarrow I_2$.

D. Rolul și valoarea unei metafore

În lucrarea sa, „Problemele metaforei și alte studii de stilistică“ [4], Tudor Vianu face referire la idei privind metafora, apărute de-a lungul timpului în operele lui Aristotel, Kant, Ortega, Descartes, Vico și alții. Vianu definește, din punct de vedere literar-stilistic, dar nu numai, următoarele probleme și funcțiuni ale metaforei: problema lingvistică, cea etnologică, cea a comparației, funcțiunea filosofică, cea psihologică și cea estetică. El citează definiția dată metaforei de Aristotel în „Poetica“ : „metafora este transferul unui termen fie de gen la speță, fie de la speță la gen, fie de la o speță la altă speță, fie prin analogie“. Constatăm că sunt surprinse sintetic, în definiția sa, tipurile de relații pe care le-am menționat în paragraful C.

Vianu analizează diversele forme ale metaforei din perspectivă literar-estetică: metaforă și com-

parație, metonimia, sincronia, antonomasia, personificarea, alegoria, fabula, parabola și ghicitoarea.

Cu cuvenită apreciere pentru analiza efectuată de Tudor Vianu, ne propunem, în continuare, să examinăm rolul metaforei în alte activități raționale [5].

Caracterul rațional al activităților, pe care le-am numit opera, este esențial pentru orice studiu asupra metaforei [6]. Referindu-ne la succesiunea de idei raționale ce reprezintă o operă, metafora poate avea următoarele obiective:

a) unul cognitiv prin încercarea de a clasifica sau a face mai sugestivă o idee sau un grup de idei;

b) unul estetic, de tipul celor analizate de Tudor Vianu;

c) unul didactic, în care se urmărește, prin intermediul unei metafore, convingerea aceloră căroră li se adresează, că o anumită idee este adevărată și valoroasă. Dacă cel puțin unul din obiectivele notate mai sus este îndeplinit cu succes, putem afirma că metafora este reușită. Cum e firesc, când nici unul din cele trei obiective nu este realizat, avem de-a face cu o metaforă nereușită.

Un exemplu de metaforă reușită este versul din Scrisoarea I a lui Eminescu pe care l-am menționat la începutul articolului. Nu greșim dacă afirmăm că el îndeplinește, în mod strălucit, toate cele trei obiective notate mai sus.

O metaforă nereușită ar fi următoarea: „dai în mine, dai în tine, dai în fabrici și uzine“. Lăsând la o parte stupiditatea acestei „metafore“ ea nu îndeplinește niciunul din rolurile a), b), c). Rolul cognitiv nu este îndeplinit fiindcă e absurd să afirmi că diversitatea opiniilor („dai în mine“) ar fi nocivă (chiar în perspectiva ideilor comuniste, critica și autocritica sunt mijloace recomandabile pentru progres). Același lucru se poate spune despre rolul didactic, cât despre cel artistic, nici nu poate fi vorba.

E. Excesele metaforizării

Uneori, oamenii au tendința de a formula metafore, când acest lucru nu e necesar. Acest fapt are efectul invers decât cel scontat (cognitiv, estetic sau didactic). Astfel, binecunoscuta lozincă „prin noi înșine“, lansată de Partidul Liberal în anii '30, era o metaforă menită să convingă opinia publică, că România se poate dezvolta fără ajutor din afară. Mizând pe sentimente patriotice rău înțelese, aplicarea politicii ce se ascundea în spatele acestor lozinci a avut drept efect privarea țării de oportunități economice importante, cum ar fi cea oferită de

americani de a construi șosele moderne în toată țara, cu condiția concesionării exploatarei petrolului pentru 50 de ani. O eroare politico-economică, cu efecte nefericite de lungă durată (până și astăzi România are drumurile cele mai rele din Europa), a condus la ideea elaborării unei metafore nefericite, cu scop propagandistic. În afara nerespectării rolurilor unei metafore, politicienii vremii au greșit prin excesul de metafrizare, întrucât ideea „prin noi înșine“, deși s-a bucurat de o importantă susținere a opiniei publice, nu a putut sesiza impactul negativ real al politicii ce se ascundea în spatele acestei metafore. Așadar, exces de metaforizare, cu efecte nefericite.

O metaforă cu valoare îndoielnică găsim în denumirea disciplinei economico-matematice moderne intitulată „Teorema Jocurilor“. Elaborată în anii '50 de marele matematician american de origine română John von Neumann, teoria la care ne referim are un titlu care se vrea o metaforă atractivă. În realitate, „Teoria Jocurilor“ este o abordare matematică a problemelor competiției, care apar în viața economică, politică și chiar militară. Majoritatea nespecialiștilor care află de existența unei teorii a jocurilor își imaginează că e vorba de jocuri de noroc, jocuri de copii, jocuri sportive etc.

Excesul de metafrizare are deci efecte cognitive nefericite. Aberațiile limbajului de lemn, din perioada comunistă și a celui populist, din perioada post revoluționară, pot oferi, la rândul lor, numeroase exemple de excese de metaforizare, la care nu credem necesar a ne opri în acest articol.

Concluzii

După cum am arătat, metafora este mult mai mult decât o figură literară de stil.

Metafora este folosită frecvent în toate activitățile umane raționale, inclusiv în limbajul obișnuit. Pentru a fi realmente utilă procesului de comunicare, ea trebuie însă folosită cu inteligență și măsură. Altminteri, ea poate produce efecte perverse, contrare celor pe care ingeniozitatea umană le-a dorit când a creat-o. Se confirmă, astfel, viziunea lui Horațiu care ne spune în „Satirae“:

„Est modus in rebus“.

Bibliografie

- [1] P. Ricoeur, *La métaphore vive*, Edition du Seuil, Paris, 1975.
[2] M. Bunge, *Analogie, Simulation, Representation*,

- Revue de Philosophie, 87, 1969.
- [3] Gh. Boldur-Lătescu, *Logica decizională și Conducerea Sistemelor*, Ed. Academiei, 1992.
- [4] T. Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, Editura de Stat pentru literatură și artă, 1957.
- [5] E. Bordas, *Les chemins de la metaphore*, Press universitaires de France, Paris, 2003.
- [6] Gh. Boldur-Lătescu, *Analiza sistemelor complexe*, Ed. Științifică, 1984.

Autor corespondent: abalutaem@yahoo.com